

УДК 82.091:821.162.1-31Крашевський:821.161.2-3Шевченко
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.04>

Олександр Боронь, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.
ORCID: 0000-0002-1014-2219
e-mail: ovboron@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

КОНТАКТИ Й ТИПОЛОГІЧНІ ЗБІГИ МІЖ "СЕЛЯНСЬКИМИ ПОВІСТЯМИ" ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО І ПРОЗОЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Прозова спадщина Тараса Шевченка, у якій із певною часткою умовності можна відстежити сліди творчого опрацювання іонаціональних літературних зразків, становить найбільш урядний матеріал для порівняльних студій. Польське письменство займає в художньому світі Шевченкових повістей хоч і не провідне, однак доволі важливе місце.

На основі вивчення свідчень про коло читання Тараса Шевченка під час заслання доведено можливість його ознайомлення із літературно-критичними публікаціями про повість Юзефа Ігнація Крашевського "Уляна" (1843) у російській періодиці 1850-х рр. Розглянуто ймовірність того, що український письменник до арешту 1847 р., крім названої, прочитав також повість "Остап Бондарчук" (1847). Обидва твори згадано в написаній у Новопетровському укріпленні повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855–1858), у якій вони актуалізуються в інтертекстуальному полі альтернативним розвитком подій. Повісті польського письменника логічно вписуються в коло читання першою на Шаевиченкового твору – жінки старшого віку зі складною долею, матері поміщика, яка щиро прийняла нещодавню кріпачку в родинне коло, прикипівши до неї серцем.

Застосовуючи традиційні методи компаративістики в поєднанні з інтертекстуальним підходом, автор статті з'ясує у смислову насиченість відсилань українського прозаїка до творів свого польського сучасника. Відлуння повісті "Остап Бондарчук" помічено у прозових творах "Близнецы" (1854 або 1855) і "Художник" (1856).

У польському інтертексті повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" відзначено вірогідний відгомін твору Крашевського "Майстер Твардовський" (1840). Типологічні паралелі простежуються між повістю "Історія кілка в плоті, за вірогідними джерелами складена й записана" (1860), з одного боку, і Шаевиченковою повістю "Музыкант" (1854–1855), з другого.

Ключові слова: лектура, подібності, типологічні збіги, інтертекстуальність, антикріпосницькі мотиви.

Вступ. Подальше контактено-генетичне й порівняльно-типологічне вивчення Шевченкових повістей у широкому європейському літературному контексті неможливе без виявлення їхніх зв'язків із польським письменством, чому досі не приділено належної уваги. Узагальнені типологічні паралелі між українською й польською прозою середини ХІХ ст. [5, с. 184–210] не дають відповіді на питання про закономірності таких збігів і відмінностей у розвитку обох літератур того періоду. Розв'язок убачається в емпіричному студіюванні насамперед безпосередніх ознак контактів представників цих літератур із творчістю одне одного. Якщо таких свідчень бракує, тоді варто вдаватися до пошуку конкретних типологічних збігів у доробку різнонаціональних письменників на рівні тематики, образної системи, мотивів, поетики тощо.

Найбільш урядний матеріал для компаративних студій становить саме прозова спадщина Тараса Шевченка, у якій із певною часткою умовності можна відстежити сліди творчого опрацювання іонаціональних літературних зразків. Польське письменство займає в художньому світі Шевченкових повістей хоч і не провідне, однак доволі важливе місце.

Методологія дослідження. Звичайно, нині недостатньо по-коментаторськи лише констатувати згадку певного твору чи імені польського діяча в повісті українського письменника. Таке відсилання потребує з'ясування генези та інтерпретації семантики в межах художньої цілості. Продуктивним у цьому разі буде поєднання традиційних методів компаративістики з підходами теорії інтертекстуальності, для якої важить передовсім смислова насиченість міжтекстового взаємозв'язку, а не його походження.

Результати дослідження. Ім'я Шевченка українські літературознавці іноді називали у зв'язку із "селянськими повістями" Юзефа Ігнація Крашевського, однак їхню творчість ще системно не порівнювали. Щоправда, кілька випадкових аналогій у зображенні інтер'єру в пові-

сті Крашевського "Уляна" ("Ulana", 1843) і прозі Шевченка відзначила Наталія Демчук [6].

У другій частині Шаевиченкової повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855–1858) міститься епізод зі згадкою двох "селянських повістей" Крашевського. Коли картярі залишили весільну трапезу, проігнорували нову господиню будинку, Олену Курнатовську, вона розгубилася:

– Что же нам теперь делать? – сказала хозяйка, опускаясь на оттоман.

– Спать, – сказал я добросовестно.

– Я спать не хочу. Я теперь бы танцевала, до самого утра танцевала бы, – говорила она, смеясь и лукаво поглядывая на панну Дороту.

– За чем же дело стало? – сказал я. – Пойдем опять в павильон, я буду вертеть шарманку, а вы танцуйте с панной Доротой.

– Нет, не так, мы панну Дороту заставим играть, а с вами будем танцевать. Мамуню моя! – прибавила она, нежно цалуя свою дуэну. – Пойдем в павильон!

– *Сваволишь*, Гелено! – проворчала невозмутимая старуха и отрицательно кивнула головой.

– А я вам не буду читать «Остапа» и «Ульяну», когда вы ляжете спать. Я ей каждую ночь читаю, – продолжала она, обращаясь ко мне, – а она один час не хочет для меня повертеть шарманку. Ей-богу, читать не буду! А завтра и цветы не полью до восхода солнца. Пускай вянут! Вам же хуже будет. Придется другие садить. А я и другие не полью. Пойдем же, моя мамусенько, хоть на один часочек! – и она нежно прижалась к панне Дороте.

– *Сваволишь*, Гелено! – проговорила та своим деревянним голосом. Гелена задумалась на минуту и потом сказала, обращаясь к своей дуэне:

– Пойдем лучше спать. Я вас раздену, моя мамочко, накрою вас и буду вам читать, до самого утра буду вам читать [20, т. 4, с. 285].

Відставний ротмістр Курнатовський після тривалих умовлянь і погроз, не домігшись своєї кріпачки Олени, зрештою повинчався з нею. "Мамуню" вона називає панну Дороту, що, як з'ясується у фіналі повісті, дово-

дилася матір'ю Курнатовському. Розповідач, помітивши вільну розмову Олени російською і польською, запитує себе, в кого вона вивчилася обох мов [20, т. 4, с. 278]. Згодом молодиця пояснює, що не тільки говорить, а й починає писати польською, чому її навчає панна Дорота [20, т. 4, с. 280].

В академічному виданні коментатор Клавдія Секарева лаконічно зауважує, що в цьому епізоді йдеться про романи Крашевського "Остап Бондарчук" ("Ostap Bondarczuk", 1847) та "Уляна", у яких "відтворено життя українського села" [20, т. 4, с. 574]. У статті про Крашевського у "Шевченківській енциклопедії" Ростислав Пилипчук зазначив, що обидва твори з'явилися 1858 р. у російському перекладі в додатках до журналу "Библиотека для чтения" [14, с. 576]. Така заувага дослідника нічого не пояснює. Першу з названих повістей уміщено в додатку до 150-го тому журналу, липневого числа (цензурний дозвіл від 5 липня 1858 року) [9]. Під заголовком "Остап Бондарчук" опубліковано переклад однойменної повісті та її продовження "Ярина" як другу частину. Повість "Уляна" надруковано як додаток до жовтневого числа 151-го тому [10]. Шевченко завершив роботу над другою частиною "Прогулки..." ще в лютому 1858 р. [20, т. 4, с. 554], тому публікація російських перекладів обох повістей Крашевського не могла стати не лише джерелом ознайомлення з творами, а й навіть імпульсом для згадки.

На питання, чи читав Шевченко Крашевського, Володимир Василенко, виходячи з популярності прозаїка в тодішніх колах і з того, що польські твори чимало займали увагу українського літератора, відповідає ствердно, але наголошує, що це лише припущення, бо надійних відомостей на підтвердження немає [4, с. 186]. Тож спершу варто розглянути вірогідність Шевченкового ознайомлення з повістями мовою оригіналу. Український поет вільно володів польською: читав і розмовляв, перекладав із неї. За спогадами Олександра Афанасьєва-Чужбинського,

Т. Г. из иностранных языков знал один лишь польский и перечитал на нем много сочинений. Как нарочно, в то время [1843 рік. – О. Б.] я сам прилежно занимался польской литературой, и у меня собралось довольно книг и журналов. В ненастную погоду Шевченко не встает бывало с постели, лежит и читает. Он не любил поляков, но к Мицкевичу чувствовал какое-то особенное влечение. [...] Несколько раз принимался он переводить лирические пьесы Мицкевича, но никогда не оканчивал и разрывал на мелкие куски, чтобы и памяти не осталось [17, с. 99–100].

Водночас, у другій половині 1843 р., познайомившись у липні з Афанасьєвим-Чужбинським, Шевченко міг прочитати повість "Уляна", уперше видану того ж року у Вільні з цензурним дозволом ще від 29 вересня 1842-го [24, с. 4]. Так само гіпотетично він міг встигнути прочитати до арешту 5 квітня 1847 р. повість "Остап Бондарчук" (цензурний дозвіл від 31 жовтня 1846-го) [23, с. 4].

Чому ж саме на засланні, працюючи на повістю "Прогулка...", Шевченко пригадав обидва твори Крашевського? Якщо український поет читав ці повісті до арешту, то розворушити його пам'ять могли деякі публікації в періодиці [11, с. 176], обмежений доступ до якої він таки мав у солдатах у 1847–1857 рр. Водночас, якщо Шевченко не встиг свого часу ознайомитися з повістями, то відповідні інформації могли сформувати в нього приблизне уявлення про ці твори, достатнє для промовистої репліки у "Прогулке с удовольствием и не

без морали". Робота над створенням другої частини повісті тривала у січні–травні 1857 р. [20, т. 4, с. 557].

За спогадами Єгора Косарева (у записі Миколи Новицького), командира роти, безпосереднього начальника Шевченка в Новопетровському укріпленні в 1852–1857 рр., офіцери отримували, хоч і не надто регулярно, крім газет "Русский инвалид" і "Северная пчела", журнали "Отечественные записки" і "Современник" [17, с. 267]. Існують прямі свідчення самого поета, а також інші докази його ознайомленості під час перебування на Мангишлаку з деякими номерами журналу "Современник" за 1852–1854 рр. (див. докладно: [3, с. 469–472]). У лютому числі журналу за 1856 р. було вміщено початок огляду "Польская литература в 1855 году" [15, с. 121–133], помітне місце в якому посів аналіз другого видання повісті "Уляна" [25]. Анонімний критик відзначив провідну рису творчості Крашевського (скорочую вимушені з огляду на цензуру "реверанси"):

[...] мы, если не ошибаемся, подметили главную, основную мысль его, которая проскользает в его повестях. Это именно любовь к простонародию, вследствие которой он иной раз едко насмехается над теми лицами высшего класса, которые, употребляя во зло власть свою, оскорбляют простолудина в том, что для него дороже всего на свете. [...] такое направление делает честь умному литератору, который употребляет талант свой если не средством исправления, по крайней мере, предупреждения на будущее время. С этой целью написана и "Уляна", действие которой происходит в волыньском Полесье [15, с. 127].

Далі на кількох сторінках [15, с. 127–133] автор огляду наводить у перекладі розлогі описи з повісті, інші численні цитати, а головне – докладно переказує фабулу твору, як тоді було прийнято в літературно-критичних публікаціях.

Перші два числа журналу "Современник" за 1856 р. серед іншого розглянув Володимир Зотов у рубриці "Фельетон" газети "Санкт-Петербургские ведомости" [8, с. 297]. Шевченко у Новопетровському укріпленні регулярно читав цю газету, про що, зокрема, зробив запис у щоденнику 30 червня 1857 р.: Зигмунтовські "получают вместе с Никольским "Петербургские ведомости". И я частенько приношу им с огорода укроп, петрушку и тому подобный злак, пью чай, прочитываю фельетон" [20, т. 5, с. 34]. Костянтин Зигмунтовський – приватний крамар у укріпленні, Сергій Нікольський – старший лікар військового шпиталю там само. Тож можна майже напевно стверджувати, що Шевченко прочитав такі слова про повість "Уляна":

Это простая, но полная чувства история бедной крестьянки, которую сначала любит ее барин, Мрозочинский, защищает от грубого обращения с нею ее мужа, Аксена, потом оставит ее – а она повесится. Автор статьи [тобто огляду в журналі "Современник". – О. Б.] прав, говоря, что мы мало обращаем внимания на соплеменную нам литературу и знаем, что у нас в Петербурге выходят такие замечательные книги, как повесть Крашевского, так хорошо описывающего волыньское Полесье и быт тамошних крестьян и помещиков [8, с. 297].

За однією з класифікацій інтертекстуальних елементів, називання іншого твору чи когось із персонажів можна кваліфікувати як референтну згадку, свого роду згорнутий текст [19, с. 67], який актуалізується в уяві обізнаного читача. Випадкова, на перший погляд, згадка про твори Крашевського насправді резонує в Шевченковій повісті прихованими смислами. Олена читає панні Дороті перед сном

трагічну історію заміжньої української кріпачки Уляни, у яку закохався, помітивши її незвичайну вроду, молодий пан Тадеуш Мрозочинський, що невдовзі охолов до неї, а згодом одружився на шляхтянці. Дослідники незрідка побіжно відзначають перегук антикріпосницьких мотивів у творчості Крашевського, з одного боку, і Шевченка, з другого, а також інших українських прозаїків [18, с. 356; 13, с. 72]. Таке спостереження має, звичайно, слухність головню для Шевченкової поезії, адже у прозі письменник притримувався так званої позитивної програми, розраховуючи на легальну публікацію своїх повістей після звільнення від солдатчини.

Тут, як і в подібних епізодах в інших повістях, Шевченко, імовірно, завуальовано нагадує, як могла би скластися доля Олени, якби вона піддалася проханням, а потім жорсткому тиску свого власника. Розв'язка повісті "Прогулка..." майже ідилічна: Курнатовські насолоджуються подружнім щастям, не почувавши жодного дискомфорту від різниці в походженні та освіті. Ба більше – ротмістр під благодатним впливом колишньої кріпачки перевиховується. Їхній сусід Степан Прехтель повідомляє розповідача: "Курнатовский из гусара делается человеком, вот вам доказательство. Он ломает отцовское гнездилище и строит новое, человеческое жилище. Не играет в карты, не пьет. И вашего бывшего слугу Трохима воспитывает на свой счет в белоцерковской гимназии" тощо [20, т. 4, с. 326]. Тут натяк на те, що частину старого будинку було облаштовано як "гарем" для кріпосних дівчат.

Схоже, ім'я для панни Дороти письменник запозичив у реальної особи – гувернантки його панів Енгельгардтів у Вільні дівці (фройляйн) Доротей Шульц, яка опікувалася переїздом їхніх дітей і кріпосних звідти у Нарву, а згодом і в Петербург у травні–червні 1831 р. [12, с. 70–71]. Нині неможливо сказати навіть приблизно, наскільки образ панни Дороти відповідає прототипу; крім того, це може бути лише випадковим збігом імені.

Повість "Остап Бондарчук" віддалено відлунує у творах Шевченка "Близнецы" (1854 або 1855) і "Художник" (1856) та в окремих епізодах нагадує його власну долю. Завдяки малому сироті Остапу граф віднайшов свою скриню з грошима і важливими документами після закінчення війни 1812 р. З удачності графиня подбала про виховання та освіту малого кріпака-українця, що згодом вивчився медицині разом із її сином Альфредом у Берлінському університеті. Зрештою Остап, здобувши фах лікаря, повернувся з Альфредом на батьківщину, але залишався кріпаком, що завдавало йому неймовірних душевних мук. Головний герой повісті "Близнецы" Саватій Сокира теж медик: він закінчив Київський університет.

Умовну паралель можна провести між Шевченковим образом Дороти й епізодичною пані Рош у Крашевського, який так описав її зовнішність:

Wysokiego wzrostu, wychudła, czarno ubrana całkiem, ukazała się wspomniona pani des Roches. Była to towarzysza teraz, a dawniej Misi nauczycielka; kobieta już nie młoda, ale jeszcze niezatartych śladów wielkiej piękności. Błada jak marmur z oczyma potężnego ognia, ale głęboko wpadłemi, z maleńkimi usty, schudzonemi policzki; poważna, surowa, smutna, miała w sobie coś dziwnie przejmującego. Drażnił jej widok, jak drażni ciekawy, tajemniczy tytuł książki nieznanomej [23, с. 73–74].

Панна Дорота ("старуха", [20, т. 4, с. 220, 221]) геть не красуня, але Шевченко так само наголошує на її таємничості:

Что же, наконец, такое эта безмолвная панна Дорота? Гиероглиф пока, таинственный гиероглиф, над которым сам Шампольон призадумался бы. Но время открывает истину. Время и прилежное исследование открывает возмутительные дела сильных мира сего, давно уже забытых великодушным потомством. Время, надеюсь, и мне объяснит эту, пока загадочную, жалкую панну Дороту [20, т. 4, с. 280].

Остап страждає через невідповідність свого становища блискучій освіті, але не відрікається від походження, яким пишається: "Ja jestem dumny, mówię ci i mówię, z mojego pochodzenia – byłem i jestem chłopem, synem chłopskim nic więcej" [23, с. 53]. Втім Остап не став боротися за кохання шляхтянки Михайлини, вважаючи такий шлюб неможливим і принизливим для дівчини. Ідеєю про природну рівність людей незалежно від походження обидва твори виявилися близькими Шевченкові, що передоручив улюбленому персонажеві читати їх Дороті, позбавленій станових упереджень.

У польському інтертексті Шевченкової повісті відстежується ще одна можлива паралель із творчістю Крашевського. Під час перебування в білоцерківському єврейському трактирі подорожній у "Прогулке...", подумки покепкувавши над виявленим там виданням поезії Тимка Падури, помітив у кутку комісіонера (фактора), який запевнив його: "Может быть, пан чего потребует, то я все зараз для пана доставить могу?" [20, т. 4, с. 211]. "Какую же мне задать ему задачу, так что-нибудь вроде пана Твардовского?" [20, т. 4, с. 212] – запитує себе розповідач. Із першим завданням фактор легко впорався, діставши англійський портер. "Какой бы ему еще крючок загнугь, да такой, чтобы проклятый жид зубами не разогнул?" [20, т. 4, с. 212] – міркував наратор далі, – "и, подумавши хорошенко, вот какой загнул я ему крючок, истинно во вкусе Твардовского" [20, т. 4, с. 212]: загадав знайти в містечку, де не було книгарні, нову, нерозрізану книжку.

Як пояснює коментатор повісті в Повному зібранні творів [20, т. 4, с. 563], пан Твардовський – герой польської легенди, уклавши угоду з чортом, примушує того виконувати найскладніші доручення. Секарева припустила, що Шевченко мав на увазі гумористичну баладу Адама Міцкевича "Пані Твардовська" ("Pani Twardowska", 1825), яку переспівав українською Петро Гулак-Артемівський під назвою "Твардовський" (1827). Однак можливо, Шевченко розраховував на обізнаність свого читача із суттєво ближчим у часі фантастичним твором Крашевського "Майстер Твардовський" ("Mistrz Twardowski", 1840) [22]. Уривок із нього до появи видання було вміщено в газеті "Tygodnik Petersburski" 1839 р. [26, с. 44]. У перекладі російською Сергія Победоносцева повість опубліковано в перших двох числах журналу "Репертуар и Пантеон театров" за 1847 р. і тоді ж надруковано окремо [11, с. 170]. Друге російське видання могло привернути увагу Шевченка, бо невідписана рецензія авторства, імовірно, Віссаріона Белінського з'явилася в листопадовому числі журналу "Современник" 1847 р. [1]. На запланні поет достоєменно читав принаймні перший номер журналу за той рік [20, т. 5, с. 40], із чого випливає, що мав змогу ознайомитися й з іншими, хоча це лише здогад, зрозуміло. Шевченкові якраз могла заімпонувати

реалістичність, сучасність Твардовського в баченні Крашевського, про яку писав критик, загалом негативно оцінивши повість:

У поляков был свой Фауст, живший, по преданию, в XVI столетии; это – пан Твардовский. Но что же сделал из него пан Крашевский? Презирая условиями века и времени, забыв, что это предание народное, он сделал из него нечто вроде современного романа. В его книге нет ни фантастического колорита, необходимого для естественности событий по существу своему неестественных и невозможных, ни юмора, с каким народ часто рассказывает бесовские похождения. Напротив, автор рассказывает самые чрезвычайные события, и на земле и в аду, и с людьми и с чертами, таким тоном, как будто бы дело шло о том, что бывает ежедневно и никого не удивляет. Только дочитывая третью и последнюю книжку его повести, узнаешь, что все это происходило в XVI веке, и то потому, что сам автор сказал об этом; из рассказа же этого вовсе не видно; напротив, думаешь, что автор передает вам очень недавнее происшествие [1, с. 102].

Не викликає сумніву, що Шевченко в Орському укріпленні прочитав травневе число "Отечественных записок" за 1847 р., у якому опубліковано рецензію на згадане російське видання. У спільному листі Василя і Федора Лазаревських до поета, який нині датують липнем-серпнем 1847-го, другий із братів писав: "Коли прочитаєте "От[ечественные] Зап[иски]", дак пишть, ще пришлю" [7, с. 121] з чого випливає, що він надіслав засланцеві свіжі номери журналу. Анонімний критик "Отечественных записок" дорікав Победоносцеву за вибір для перекладу не найкращого твору Крашевського. На думку оглядача, у другій половині повісті "Твардовский делается каким-то чернокнижным шутом, гаером" [2, с. 63]. "Дьявола Крашевского нечего и сравнивать с Мефистофелем Гёте: это самый простой, самый вульгарный черт народных сказок. [...] если "Твардовский" и имеет какое-нибудь достоинство, то разве только как собрание старинных народных преданий Польши" [2, с. 63]. Тож не варто відкидати можливості безпосередньої обізнаності Шевченка з польським фольклором.

Крашевський укротре звернувся до болючої теми кріпосного інтелігента в повісті "Історія кілка в плоті, за вірогідними джерелами складена й записана" ("Historia kolka w płocie według wiarygodnych źródeł zebrana i spisana", 1860) [21]. З Шевченковою повістю "Музыкант" (1854–1855) її зближують окремі мотиви та сюжетні ситуації. Зрозуміло, порівняння між обома творами варто здійснювати на основі типологічного підходу, бо польський письменник не міг ознайомитися з рукописом написаною на засланні повісті. Український письменник не робив спроб її опублікувати, тоді як повість "Варнак" намагався подати до друку за посередництва Броніслава Залеського [20, т. 3, с. 481–482], згодом доброго знайомця того ж Крашевського. (Про зацікавлення Крашевського творчістю Шевченка див. докладніше: [16, с. 141–145]). Намагаючись дізнатися про долю рукопису повісті "Княгиня" (1853), Шевченко теж звертався за допомогою до свого близького друга Залеського [20, т. 3, с. 497]. Повість "Музыкант" уперше надруковано тільки 1882 р. у газеті, вдруге – 1887-го [20, т. 3, с. 512, 513].

Шевченко відтворює драматичну історію кріпака Тараса Федоровича – скрипаля і віолончеліста, прототипом якого був Артем Наруга. Історія ця, згідно з обраними художніми орієнтирами, завершується цілком щасливо. Тарас (свого роду alter ego Шевченка) здобув

професійну музичну освіту в Італії, тоді як Захар Крашевський – скрипаль-самоук. Водночас зовнішність обох музикантів дуже схожа у змалюванні обох прозаїків. Шевченко так передає враження розповідача від уперше побаченого музиканта: "Это был молодой человек лет двадцати с небольшим, стройный и грациозный, с черными оживленными глазами, с тонкими едва улыбающимися губами, высоким бледным лбом. Словом, это был джентельмен первой породы. И вдобавок самой симпатической породы" [20, т. 3, с. 187]. Наголошено на природному аристократизмі Тараса. Після всіх поневірянь, зумовлених намаганням уникнути свавільної рекрутчини, Захар повертається до рідного села:

Choć trochę postarzał biedny włóczęga, ale najpiękniejszy parobczak we wsi dziś się stał dziwnie zajmującą jakąś postacią, jakby z Byronowskiego poematu. Nosił włosy długie, twarz miał bladą, oczy ciemne, ogniste i coś tak smutnego w wejrzeniu i uśmiechu, a tak dumnego na czole, że się wcale nie wydawał chłopem.

Dowiedziona to rzecz, że czasem nawet ta prosta dzika latorośl ludowa wydaje typy, na jakie trudno się zdobyć innym rodem, daleko poprawniejszym... Wprawdzie ręce zawsze silne i nogi wielkie odznaczają ich (wedle naturalistów przez heroldją potwierdzonych) – ale to coś bywa nakształt owych barbarzyńskich królów, bez rąk stojących na Kapitolu, których dzika i poetyczna piękność nawet obok Antinousa uderza.

Takim był dziś Sachar, a gdy w progę sali upokorzony z swą skrzypką stanął, pokłonił się i podniósł głowę piękną, wszystkich oczy na niego się obróciły, nie mogąc pojąć jakim sposobem tak piękny człowiek mógł się w tak lichy chacie urodzić! [21, с. 164–165].

Тож внутрішню шляхетність, яка відбилася у зовнішності скрипаля, описав і Крашевський.

Проте найбільший промовистий у Шевченка наступний епізод, коли розповідач упізнає у віолончелістові лакея, що прислужував господарю за обідом:

Где я его видел? Где я с ним встречался? – спрашивал я сам себя. И после долгого напряжения памяти я вспомнил, что я видел его во время обеда, с рукой, обернутой салфеткой, за стулом самого хозяина.

Мне сделалось почти дурно после такого открытия [20, т. 4, с. 187].

Так само пан Рогаль не знаходить Захару іншого застосування в маєтку, окрім як бути лакеєм. А коли приїжджали гості, то наказував скрипалеві демонструвати свої музичні вміння. Зрештою через грубе втручання господині маєтку в особисте життя кріпака той збожеволів. У лікарні для божевільних закінчилося життя й героя повісті "Художник", теж кріпака (в минулому).

Висновки. Внутрішня суголосність в опрацьованні теми кріпосного митця в обох письменників здебільшого зумовлювалася, зрозуміло, однаковими суспільними умовами того часу, однак Крашевського і Шевченка споріднює особливе вболівання за долю обдарованого кріпака, ошадність художніх прийомів, причому польський прозаїк незрідка вдається до моралізаторства, майже публіцистичних пасажів. Автор російськомовних повістей натомість зі зрозумілих причин уникає прямолінійності в зображенні потворних гримас кріпосництва, конструюючи переважно ідилічне сюжетне завершення, що відображає його програму перевиховання кріпосників, як-от у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". Іноді позитивний розв'язок усіх суперечностей відбувається внаслідок природного плину життя і збігу різних обставин, коли сластолюбного кріпосника покарано самотньою старістю, а талановитого віолончеліста

і скрипала винагороджено звільненням з кріпацтва і весіллям із коханою дівчиною ("Музыкант").

Отже, доведеною можна вважати обізнаність Шевченка з повістю Крашевського "Уляна", якщо не повнотекстово мовою оригіналу, що все-таки доволі вірогідно, то принаймні з переказу в журнальній періодиці. Обидві згадані в Шевченка повісті польського прозаїка виразно актуалізуються в інтертекстуальному полі "Прогулки...", відлунюючи в ній альтернативним розвитком подій. Крім того, такі твори логічно вписуються в лектуру персонажа Шевченкової повісті – жінки старшого віку зі складною долею, матері поміщика, яка щиро прийняла нещодавню кріпачку в родинне коло, прикипівши до неї серцем.

Перспективним видається також подальше порівняльно-типологічне студювання прози обох письменників, яке не обмежується розглянутими сюжетними паралелями.

Подяка. Сердечно дякую Остапові Коневі (Нью-Йорк) за люб'язне копіювання публікацій, недоступних в Україні в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. [Белинский В. (?)]. Твардовский. Повесть, взятая из польских народных преданий. Иосифа Игнатия Крашевского. Три части. Издание второе. СПб. 1847 / [В. Белинский В. (?)] // Современник. – 1847. – Т. VI. – № XI (ноябрь). – Отд. III. – С. 101–103.
2. Библиографическая хроника [...] 189 Твардовский. Повесть, взятая из польских народных преданий. Иосифа Игнатия Крашевского. Перевел с польского Сергей Победоносцев. – Санкт-Петербург, 1847. Две части. В 8-ю д. л. 102 и 74 стр. // Отечественные записки. – 1847. – Т. LII. – № 5. – Отд. VI. – С. 62–63.
3. Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей / О. Боронь. – Київ : Критика, 2017.
4. Василенко В. Н. Крашевский в Российской империи: 1812–1863–1917 / В. Н. Василенко. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002.
5. Ведіна В. П. Розвиток реалістичних тенденцій та становлення соціального роману в українській і польській прозі 30–80-х років / В. П. Ведіна // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. – Київ : Наук. думка, 1987. – Т. 1. – С. 184–221.
6. Демчук Н. Р. Інтер'єр у контексті психологічного аналізу прози Т. Шевченка та Ю. Крашевського / Н. Р. Демчук // Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 101–106.
7. Епістолярій Тараса Шевченка : у 2-х кн. / упорядк. С. А. Гальченка, Г. В. Карпінчук; наук. ред. О. В. Боронь; передмова М. Х. Коцюбинської; комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка та ін. ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Кн. 1. – Харків : Фоліо, 2020.
8. Зотов Вл. Русская литература. [...] Очерк польской литературы в 1855 году [...] / Вл. Зотов // Санкт-Петербургские ведомости. – 1856. – 6 марта. – № 52. – С. 297.
9. Крашевский И. Остап Бондарчук : Роман : пер. с пол. / И. Крашевский. – СПб. : тип. Штаба Отд. корп. внутр. стражи, 1858.
10. Крашевский И. Уляна : Повесть : пер. с пол. / И. Крашевский. – СПб., 1858.
11. Курант И. Л. Польская художественная литература XVI – начала XX вв. в русской и советской печати. Указатель переводов и литературно-критических работ на русском языке, изданных в 1711–1975 гг. / И. Л. Курант. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź : Ossolineum, 1986. – Т. 2.
12. Непокупний А. П. Т. Г. Шевченко, 1831 рік: подорож з Вільна до Петербурга. Вільноський архів відкриває незнану досі сторінку Кобзаря з життям / А. П. Непокупний // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 9. – С. 64–73.
13. Петриченко Н. Українська, польська та російська проза першої половини XIX ст. (діалогізм, конвергенція, оповідність) / Н. Петриченко. – Київ : Ун-т "Україна", 2009.
14. Пилипчук Р. Крашевський Юзеф-Ігнацій / Р. Пилипчук // Шевченківська енциклопедія. – Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – Т. 3. – С. 575–576.
15. Польская литература в 1855 году // Современник. – 1856. – Т. 55. – Февраль. – Отд. V. – С. 121–133.
16. Радшевський Р. Юзеф Ігнацій Крашевський: діалог з Україною / Р. Радшевський. – Київ : ТД "Едельвейс і К", 2012.
17. Спогади про Тараса Шевченка / Укладання і примітки В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передмова В. Л. Смілянської. – Київ : Дніпро, 2010.
18. Черноус С. Українка у творчості Ю. І. Крашевського // Київські полоністичні студії. "Українська школа" в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. – Київ, 2005. – Т. VII. – С. 351–357.

19. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми / М. Шаповал. – Київ : Автотраф, 2009.
20. Шевченко Т. Повне збір. тв. : у 12 т. – Київ : Наук. думка, 2001–2014.
21. Kraszewski J. I. Historia kolka w plocie według wiarygodnych źródeł zebrana i spisana / J. I. Kraszewski. – Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1860.
22. Kraszewski J. I. Mistrz Twardowski. Powieść z podań gminnych / J. I. Kraszewski. – Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840. – Т. 1–2.
23. Kraszewski J. I. Ostap Bondarczuk. Powieść / J. I. Kraszewski. – Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1847.
24. Kraszewski J. I. Ułana. Powieść poleska / J. I. Kraszewski. – Wilno : Nakład i druk Teofila Glücksberga, 1843.
25. Kraszewski J. I. Ułana. Powieść poleska, wydanie drugie / J. I. Kraszewski. – Petersburg, Mohylew : Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa, 1855.
26. Józef Ignacy Kraszewski: zarys bibliograficzny. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1966.

References

1. [Belinskij, V. (?)]. (1847). Twardovskij. Povest', vzjataja iz pol'skikh narodnyh predanij. Iosifa Ignatija Krashevskogo [Twardovsky. A story taken from Polish folk tales. Joseph Ignatius Krashevsky]. *Sovremennik*, VI, № XI, p. 101–103. (In Russ.)
2. Bibliograficheskaja hronika [...]. (1847). [Bibliographic chronicle]. *Otechestvennyye zapiski*, LII, № 5, p. 62–63. (In Russ.)
3. Boron, O. (2017). *Spadshchyna Kobzaria Darmohraia: dzherela, typologia ta intertekst Shevchenkovykh povistei* [The Legacy of Kobzar Darmohrai: Sources, Typology and Intertexts in Shevchenko's Prose]. – Kyiv: Krytyka. (In Ukr.)
4. Vasilenko, V. N. (2002). Krashevskij v Rossijskoj imperii: 1812–1863–1917 [Kraszewski in the Russian Empire: 1812–1863–1917]. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. (In Russ.)
5. Viedina, V. P. (1987). Rozvytok realistychnykh tendentsii ta stanovlennia sotsialnoho romanu v ukrainii i polskii prozi 30–80-tykh rokiv [The development of realistic tendencies and the formation of the social novel in Ukrainian and Polish prose of the 30s–80s]. In: *Ukrainska literatura v zahalnoslovianskomu i svitovomu literaturnomu konteksti*, vol. 1. – Kyiv: Naukova dumka, p. 184–221. (In Ukr.)
6. Demchuk, N. R. (1998). Interier u konteksti psyholohichnoho analizu prozy T. Shevchenka ta Yu. Krashevskoho [Interior in the context of psychological analysis of the prose of T. Shevchenko and Yu. Krashevsky]. In: *Materialy mizhnarodnoi slavistychnoi konferentsii pamiaty profesora Kostiantyna Trofymovycha*, vol. 2. – Lviv, p. 101–106. (In Ukr.)
7. Epistolarii Tarasa Shevchenka. (2020). [Correspondence of Taras Shevchenko]. – Kharkiv: Folio. (In Ukr.)
8. Zotov, V. I. (1856). Russkaja literatura. [...] Oчерк pol'skoj literatury v 1855 godu [...] [Russian literature. [...] The feature article of Polish Literature in 1855]. – *Sankt-Peterburgskie vedomosti*, № 52, – p. 297. (In Russ.)
9. Krashevskij, I. (1858). Ostap Bondarczuk. Sankt-Peterburg: tip. Shtaba Otd. korp. vnutr. strazhi. (In Russ.)
10. Krashevskij, I. (1858). Ułjana. SPb. (In Russ.)
11. Kurant, I. L. (1986). Pol'skaja hudozhestvennaja literatura XVI – nachala XX vv. v russkoj i sovetskoj pečati. Ukazatel' perevodov i literaturno-kriticheskikh rabot na russkom jazyke, izdannyh v 1711–1975 gg. [Polish Fiction of the 16th – Early 20th Centuries. in Russian and Soviet press. Index of translations and literary-critical works in Russian published in 1711–1975]. Vol. 2. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum. (In Russ.)
12. Nepokupnyi, A. P. (1990). T. H. Shevchenko, 1831 rik: podorozh z Vilna do Peterburha [T. G. Shevchenko, 1831: journey from Vilno to St. Petersburg]. *Visnyk AN URSR*, № 9, – p. 64–73. (In Ukr.)
13. Petrychenko, N. (2009). Ukrainska, polska ta rosiiska proza pershoi polovyny XIX st. (dialohizm, konverhentsiia, opovidnist) [Ukrainian, Polish and Russian prose of the first half of the 19th century. (dialogism, convergence, narration)]. – Kyiv: Un-t "Ukraina". (In Ukr.)
14. Pylypchuk, R. (2013). Krashevskij Yuzef-ignatsii. In: *Shevchenkivska entsyklopediia*, vol. 3. – Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka, p. 575–576. (In Ukr.)
15. Pol'skaja literatura v 1855 godu. (1856). [Polish literature in 1855]. *Sovremennik*, 55, – № 2, – p. 121–133. (In Russ.)
16. Radyshevskij, R. (2012). Yuzef Ihnatsii Krashevskij: dialoh z Ukrainoiu [Joseph Ignatius Kraszewski: dialogue with Ukraine]. – Kyiv (In Ukr.)
17. Spohady pro Tarasa Shevchenka (2010). [Memories on Taras Shevchenko]. – Kyiv: Dnipro. (In Ukr.)
18. Chornous, S. (2005). Ukrainika u tvorchoosti Yu. I. Krashevskoho [Ukrainian in the work by Yu. I. Krashevsky]. In: *Kyivski polonistychni studii. "Ukrainska shkola" v literaturi ta kulturi ukrainsko-polskoho pohranychchia*. – K., 2005, – vol. VII, – p. 351–357. (In Ukr.)
19. Shapoval, M. (2009). Intertekst u svitli rampy: mizhtekstovi ta mizhsubiektni relatsii ukrainskoj dramy [Intertext in the light of the ramp: intertextual and intersubjective relations of Ukrainian drama]. – Kyiv: Avtohrاف. (In Ukr.)
20. Shevchenko, T. (2001–2014). *Povne zbirannya tvoriv* (Vol. 1–12). [Complete Works of Shevchenko]. – Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.)
21. Kraszewski, J. I. (1860). Historia kolka w plocie według wiarygodnych źródeł zebrana i spisana. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego. (In Pol.)

22. Kraszewski, J. I. (1840). Mistrz Twardowski. Powieść z podań gminnych, vol. 1–2. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego. (In Pol.).

23. Kraszewski, J. I. (1847). Ostap Bondarczuk. Powieść. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego. (In Pol.).

24. Kraszewski, J. I. (1843). Ulana. Powieść poleska. – Wilno: Nakład i druk Teofila Glücksberga. (In Pol.).

25. Kraszewski, J. I. (1855). Ulana. Powieść poleska, wydanie. – Petersburg, Mohylew: Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa. (In Pol.).

26. Józef Ignacy Kraszewski: zarys bibliograficzny. (1966). – Kraków : Wydawnictwo Literackie. (In Pol.).

Надійшла до редколегії 21.01.23

Oleksandr Boron, Dr. Sci. (Philol.), Senior Researcher

ORCID: 0000-0002-1014-2219

e-mail: ovboron@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

CONNECTIONS AND TYPOLOGICAL COINCIDENCES BETWEEN THE NOVELS SET IN VILLAGES BY JÓZEF IGNATIUS KRASZEWSKI AND THE PROSE WORKS BY TARAS SHEVCHENKO

The prose output of Taras Shevchenko, in which, with a certain degree of conventionality, one can see traces of creative processing of foreign literary models, constitutes the most rewarding material for comparative studies. Polish literature occupies an important place in the artistic world of Shevchenko's stories, though not a leading one.

Based on the study of the recollections about Taras Shevchenko's list of readings during his exile, the author proves that Shevchenko read literary and critical publications about Józef Ignatius Kraszewski's novel "Ulana" (1843) in the Russian periodicals in the 1850s. The author also discussed the possibility of Shevchenko reading the novel "Ostap Bondarchuk" (1847), in addition to the abovementioned work. Both literary works are mentioned in Shevchenko's novel "A Walk with Pleasure and not without a Moral" (1855–1858), written in exile in Novopetrovsk in which they are actualized in the intertextual field by an alternative development of events. The stories by the Polish writer logically fit into the reading list of the character of Shevchenko's work - an older woman with a difficult fate, the mother of a landowner who sincerely accepted a recent serf into her family circle, having become attached to her with all her heart.

Applying traditional methods of comparative studies in combination with intertextual approaches, the author investigates the semantic richness of references of the Ukrainian prose writer to the works by his Polish contemporary. The echoes of the novel "Ostap Bondarczuk" are noticeable in Shevchenko's prose works "Twins" (1854 or 1855) and "The Artist" (1856). In the Polish intertext of "A Walk..." the author points out to the likely echo of Kraszewski's work "Master Twardowski" (1840). The typological parallels can be traced between Kraszewski's "The History of a Thorn in the Flesh, Compiled and Written Down According to Verified Sources" (1860) and Shevchenko's short novel "The Musician" (1854–1855).

Keywords: readings, similarities, typological coincidences, intertextuality, anti-serfdom motifs.